ਮਨਸੂਰ

— ਡਾ. ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂੰ *

ਅਨ-ਅਲ-ਹੱਕ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਸੂਫੀ ਫਕੀਰ ਮਨਸੂਰ ਦਾ ਨਾਮ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੋ ਸ਼ਬਦ ਉਸਦਾ ਫਲਸਫਾ ਸੀ, ਇਹੋ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਲਈ ਜੀਵਨ ਸੀ ਤੇ ਇਹੋ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਲਈ ਹੋਣੀ ਤੇ ਮੌਤ ਬਣ ਕੇ ਆਇਆ। 'ਅਨ-ਅਲ-ਹੱਕ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਮੈਂ ਸੱਚ ਹਾਂ'। ਹੱਕ ਦਾ ਅਰਥ ਸੱਚ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਰੱਬ ਵੀ। ਮਨਸੂਰ ਲਈ ਹੱਕ ਅਤੇ ਰੱਬ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਫ਼ਖਰ ਨਾਲ ਆਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਰੱਬ ਹਾਂ। ਇਹ ਆਖਣਾ ਗੁਨਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੁਰਾਨ ਵਿੱਚ ਰੱਬ ਦੇ 99 ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ 'ਹੱਕ' ਇੱਕ ਨਾਮ ਹੈ। ਸੂਫੀ ਸਾਧੂ ਅੱਲਾਹ ਨਾਲੋਂ ਹੱਕ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਰੱਬ ਵਾਸਤੇ ਵਧੀਕ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਣ ਕਣ ਵਿੱਚ ਅੱਲਾਹ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੈ, ਗੁਨਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਮਨਸੂਰ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਸਨ। ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨਾਂ ਲਈ ਮਨਸੂਰ ਦਾ ਕਥਨ ਅਨਅਲਹੱਕ ਵੱਡਾ ਕੁਫਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਅਨਅਲਹੱਕ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਣ ਕਰਨਾ ਉਸਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਗੁਨਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਅਵਤਾਰਵਾਦ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁਨਰਜਨਮ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਭ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਆਖਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਹ ਆਖਦਾ ਸੀ ਤੂੰ ਹਜ਼ਰਤ ਨੂਹ ਹੈਂ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੂਸਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੁਹੰਮਦ ਆਖਦਾ। "ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ," ਅਜਿਹੇ ਬਚਨ ਮੁਸਲਿਮ ਭਾਈਚਾਰਾ ਕਿਵੇਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਜੇ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਕਥਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਕ ਪੁੱਜਿਆ ਹੋਇਆ ਫਕੀਰ ਸੀ, ਵਿਦਵਾਨ ਸ਼ਾਇਰ ਸੀ ਤੇ ਕਰਾਮਾਤਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਇਆ? ਕੁਫਰ ਤਾਂ ਆਖਰ ਕੁਫਰ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਰੁਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਬਗਦਾਦ ਦੇ ਖਲੀਫੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਉਪਰੰਤ ਉਸਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਈ ਕਈ ਹਫਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਭੁੱਖਾ ਤਿਹਾਇਆ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਟਾਈਗਰਿਸ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਉਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਕੜੀ ਦੇ ਕਰਾਸ ਉਤੇ ਲਟਕਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਮਾਸ ਨੋਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ

---

*ਰੀਡਰ, ਧਰਮਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਕਾਲ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਅਜਿਹਾ ਕੁੱਝ ਉਸ ਨਾਲ ਨੌ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ 922 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ੁਲਮ ਢਾਹ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਕੇ ਰੂਹ ਕੰਬ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਕੋੜਿਆਂ ਦੀ ਮਾਰ ਨੇ ਹੀ ਉਸਦੇ ਜਿਸਮ ਵਿਚੋਂ ਸਾਰਾ ਲਹੂ ਚੱਟ ਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਕੱਟੇ ਗਏ। ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਕੱਟੇ ਗਏ। ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਤਲੀਆਂ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਤੇ ਜੀਭ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੀ ਜੀਭ ਕੁਫਰ ਦੇ ਬੋਲ ਬੋਲਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਕੇ ਧੜ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਕਿਤੇ ਇਹ ਕਾਫਰ ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਦਿਨ ਫਿਰ ਨਾ ਜਾਗ ਪਵੇ, ਉਸਦਾ ਮੁਰਦਾ ਜਿਸਮ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਸੁਆਹ, ਅੱਧੀ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਵਹਾਈ ਗਈ, ਅੱਧੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉਡਾਈ ਗਈ। ਸਮਕਾਲੀ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਖੂਨ ਦੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਕਤਰੇ ਵਿਚੋਂ ਅਨਲਹੱਕ ਦੀ ਧੁਨੀ ਸੁਣਾਈ ਦੇਂਦੀ ਸੀ।

ਉਹ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹੱਸ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੇ ਇਲਜ਼ਾਮ ਕਾਰਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਉਹ [illegible] ਅਮਰ ਮਨੁੱਖ ਹੈ ਜੋ ਕੇਵਲ ਉਸਦੇ ਮੁਰੀਦਾਂ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਭ ਸਾਧੂਆਂ ਸੰਤਾਂ ਲਈ ਚਰਾਗ ਦੇ ਤੁੱਲ ਬਣ ਗਿਆ। ਅਲਗਜ਼ਾਲੀ ਜੋ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰਾਅ ਨੂੰ ਪੱਕੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਉਤੇ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵੱਡਾ ਵਿਦਵਾਨ ਸੀ ਵੀ ਮਨਸੂਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਮਨਸੂਰ ਨੇ ਜੋ ਕੁੱਝ ਕਿਹਾ ਉਹ ਅੱਲਾਹ ਦੀ ਬੇਪਨਾਹ ਮੁਹੱਬਤ ਕਾਰਨ ਕਿਹਾ। ਕੁਰਾਨ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ, "ਮੈਂ ਉਹ ਹਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਉਹੀ ਹਾਂ ਮੈਂ। "ਇੱਕ ਜਿਸਮ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਦੋ ਰੂਹਾਂ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹੋ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋ ਉਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋ।" ਫਰੀਦਉਦੀਨ ਅੱਤਾਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, "ਅੱਲਾਹ ਦੇ ਰਾਹ ਉਤੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲਾ ਉਹ ਅੱਲਾਹ ਦਾ ਕਾਮਲ ਸ਼ਹੀਦ ਸੀ। ਸੰਘਣੇ ਹਨੇਰੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਸਦਾ ਇਹ ਸ਼ੇਰ ਸੱਚ ਦੀਆਂ ਕੁੱਝ ਕਿਰਨਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦਾ ਫਿਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਸੂਰਜ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਡੂੰਘੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੋਤੇ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਗੋਤਾਖੋਰ ਸੀ

ਜਿਹਨੇ ਹੀਰਿਆਂ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਲੱਭ ਲਏ ਤੇ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਲਿਆ ਕੇ ਖਲਾਰ ਦਿਤੇ।" ਜਲਾਲਉਦਦੀਨ ਰੂਮੀ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਹੁਕਮ ਉਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਇਤਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ:

ਜਦੋਂ ਬੇਇਨਸਾਫ-ਜੱਜ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕਲਮ ਫੜਦਾ ਹੈ
ਤਦ ਸੂਲੀ ਉਤੇ ਕੋਈ ਮਨਸੂਰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।"

ਸ਼ਬਿਸਤਾਰੀ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਗੁਲਸ਼ਨਿਰਾਜ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ: [3]

"ਅਨਲਹੱਕ ਦਾ ਫਲ ਕਿਸ ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਲੱਗਾ? ਮੈਂ ਰੱਬ ਹਾਂ, ਅਨੰਤ ਰਹੱਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਹੈਨ ਇਹ ਸ਼ਬਦ। ਮੈਂ ਰੱਬ ਹਾਂ, ਰੱਬ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੌਣ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਇਹ ਸਭ? ਇਕੱਲਾ ਮਨਸੂਰ ਨਹੀਂ, ਧਰਤੀ ਦਾ ਕਣ ਕਣ ਇਹੋ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ – "ਮੈਂ ਹੱਕ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਸੱਚ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਰੱਬ ਹਾਂ" ਇਕ ਝਾੜੀ ਨੇ ਮੋਜ਼ਜ਼ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਮੈਂ ਅੱਲਾਹ ਹਾਂ।" ਤਦ ਉਹ ਝਾੜੀ ਪੂਜਾਸਥਾਨ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਮਨਸੂਰ ਸੀ, ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਖੇ ਉਸ ਫਕੀਰ ਨੂੰ ਜ਼ਲੀਲ ਕਰਕੇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਅੱਲਾਹ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਦਿਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਪਾਗਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਫਕੀਰਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ, ਯਾਤਰੀ ਤੇ ਮੰਜ਼ਲ ਇੱਕ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਇਸੇ ਪਲ ਮਿਲ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਾਫਰ ਤਾਂ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਇਹ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹਾਂ ਤੇ ਅੱਲਾਹ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੈ।"

ਜਲਾਲਉਦੀਨ ਰੂਮੀ, ਮਨਸੂਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੀਆਂ ਗੂੰਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਾ ਹੈ:

"ਮੈਂ ਸ਼ਬਦ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਹਾਂ,
ਮੈਂ ਹਾਂ ਇੰਜੀਲ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ
ਅੱਗ ਪਾਣੀ ਹਵਾ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ, ਕੀ ਹਨ ਇਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ?
ਝੂਠ ਤੇ ਸੱਚ, ਨੇਕੀ ਬਦੀ, ਨਰਮਾਈ ਸਖਤਾਈ,
ਗਿਆਨ, ਇਕਾਂਤ, ਇਤਬਾਰਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਮੈਂ ਹਾਂ
ਡੂੰਘੇ ਦੋਜਖਾਂ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਲਦੀਆਂ ਅੱਗਾਂ
ਉਚਤਮ ਸੁਰਗ ਤੇ ਅਦਨ ਦੇ ਬਾਗ,

ਦੇਵਤੇ ਤੇ ਦੈਂਤ, ਰੂਹ ਅਤੇ ਜਿਸਮ, ਮੈਂ ਹਾਂ ਇਹ ਸਭ, ਮੈਂ ।
ਮੇਰੇ ਹੋਠਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕੀ ਅਰਥ ਹਨ, ਤੂੰ ਦੱਸ ਸ਼ੱਮਸ ਤਬਰੇਜ਼ "
ਤੂੰ ਹੀ ਦਸ ਸਕਦਾ ਹੈਂ ਵਿਸ਼ਵਆਤਮਾ ਮੈਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਹਾਂ ਇਹ ਸਭ ਸਿਰਫ ਮੈਂ।

ਅਬੂ ਸੱਯਦ ਨੇ ਮਨਸੂਰ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦਿੱਤੀ:

ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹੈਂ ਤੂੰ, ਬਾਕੀ ਥਾਵਾਂ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਮੇਰਾ ਖੂਨ
ਡੁੱਲ੍ਹ ਸਕਿਆ ਤੇਰੇ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜ ਜਾਣਗੀਆਂ
ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਹੈਂ ਤੂੰ, ਜਿਥੇ ਕਿਧਰੇ ਮੇਰੇ
ਹੰਝੂ ਡਿੱਗੇ, ਉਥੇ ਉਥੇ ਤੇਰੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਚਾਨਣਾ ਹੋ ~~ਗਿਆ।~~ ਏਗਾ ।

ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸੂਫੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਕਦੀ ਯੂਨਾਨੀ ਫਲਸਫੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਕਦੀ ਪਾਰਸੀਆਂ ਨਾਲ, ਬੁਧਮਤਿ, ਈਸਾਈਮੱਤ ਅਤੇ ਵੇਦਾਂਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਲੱਭੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਮਨਸੂਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਸਭ ਸੂਫੀਆਂ ਨੇ ਇਹੋ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੂਫੀ ਮੱਤ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਕੁਰਾਨ ਅਤੇ ਹਦੀਸ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਕੁਰਾਨ ਵਿੱਚ ਦਰਜ਼ ਹੈ:

"ਉਹ ਜੋ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦੇ
ਹਨ ਮੋਮਿਨ ਹਨ। ਮੈਂ ਸ਼ਾਹਰਗ ਤੋਂ ਵੀ ਨੇੜੇ ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ।
ਰੱਬ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਹੈ।

ਸੂਫੀ ਮੱਤ ਦਾ ਆਰੰਭ ਫਕੀਰ ਬੈਜ਼ੀਦ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਮੌਤ 909 ਈਸਵੀ ਸਨ ਵਿੱਚ ਹੋਈ। ਉਸ ਪਿਛੋਂ ਬਗਦਾਦ ਦਾ ਵਾਸੀ ਜੁਨੈਦ ਵੱਡਾ ਤਪੱਸਵੀ ਫਕੀਰ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਫਕੀਰ ਪਾਸ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇਸਨ। ਉਸਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਨਸੂਰ ਬਾਈ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਇਹ 880 ਈਸਵੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਮਨਸੂਰ ਸੁਨੱਖਾ ਜੁਆਨ ਸੀ ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸੁਫਨੇ ਝਲਕਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਜਦੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਜੁਨੈਦ ਅੱਗੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੁਨੈਦ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਇਸ ਦਾ ਖੂਨ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਰੱਸੇ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰੇਗਾ।" ਇਸ ਸੁੰਦਰ ਮੁਖੜੇ ਵਾਲੇ ਜੁਆਨ ਦਾ ਨਾਮ ਮਨਸੂਰ ਬਿਨ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲਬੈਦਾਵੀ ਅਲ ਹੱਲਾਜ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਜਨਮ 858 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਦਾਦਾ ਪਾਰਸੀ ਸੀ

ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਸਾਹਾਬਾਂ ਅਬੂ ਅਯੂਬ ਸੀ ਤੇ ਪਿਤਾ ਅਲਹੱਲਾਜ ਜੁਲਾਹਾ ਸੀ। ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਹੱਲਾਜ ਜੁਲਾਹੇ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਫਾਰਸ ਵਿਚ ਅਲਤੂਰ ਨਾਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਮਨਸੂਰ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਜੁਨੈਦ ਪਾਸ ਛੇ ਸਾਲ ਤੱਕ ਮਨਸੂਰ ਨੇ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਕਾਬੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ ਛੇ ਸਾਲ ਤਪ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਛੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਸਿਵਾਇ ਬੰਦਗੀ ਕਰਨ ਦੇ ਉਸ ਨੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਅਰਬ ਦੇ ਮਾਰੂ ਮੌਸਮਾਂ ਦਾ ਨੰਗੇ ਧੜ ਉਸਨੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ, ਨਾ ਧੁੱਪਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੀ ਨਾ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਬੰਦਗੀ ਸੰਪੂਰਣ ਹੋਣ ਤੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਈਰਾਕ, ਪਰਸ਼ੀਆ, ਗੁਜਰਾਤ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਭਾਰਤ ਵਿਚੋਂ ਚੀਨ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤੇ ਅਕਸਾਈ ਚਿਨ ਤਕ ਪੁੱਜਿਆ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜੋਗੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਉਸਨੇ ਯੋਗ ਅਤੇ ਤੰਤਰ ਵਿਦਿਆ ਸਿੱਖੀ। ਉਸ ਵਿਚ ਕਰਾਮਾਤੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਬੜੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪਰਚੱਲਤ ਹਨ।

ਉਸਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਅਸਮਾਨ ਵੱਲ ਹੱਥ ਫੈਲਾਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸੇਬ ਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਅਦਨ ਦੇ ਬਾਗ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਇਕ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਬਗਦਾਦ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਫਿਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਵਿਸਮਾਦ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੰਝੂ ਵਗਣ ਲੱਗੇ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਐਨ ਵਿਚਕਾਰ ਖਲੋਤਾ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਤੇ ਬਚਾ ਲਓ ਮੈਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਤੋਂ। ਰੱਬ ਨੇ ਮੇਰੀ ਹੋਂਦ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਖੋਹ ਲਈ ਹੈ ਤੇ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ, ਮੈਂ ਰਿਹਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਕਦੀ ਕਦੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ ਪਤਾ ਲਗਦੀ ਰਹੇ ਤੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਮੁਨਕਿਰ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਅਕਸਰ ਉਹ ਪਰਦਾ ਕਰਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਹੀ ਅੰਨ੍ਹੇ ਨਾ ਹੋ ਜਾਣ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਹੋਸ਼ ਹਵਾਸ ਨਾ ਗੁਆ ਬੈਠਣ ਤੇ ਪਾਗਲ ਨਾ ਹੋ ਜਾਣ। ਮੇਰਾ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਫਾਸਲਾ ਅੱਖ ਅਤੇ ਅੱਖ ਦੀ ਪਲਕ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਏਗਾ ਜਲਦੀ ਤੇ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਛੱਡੇਗਾ।

ਪੰਜਾਹ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਹ ਸ਼ਿਬਲੀ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਸ ਪਾਸ ਜਾ ਕੇ ਅਨਲਹੱਕ ਕਿਹਾ ਤੇ ਮਾਰਫਤ ਦੇ ਭੇਦ ਖੋਲ੍ਹੇ। ਸ਼ਿਬਲੀ ਤੁਰਕੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਰ ਸੀ। ਬਗਦਾਦ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਦੀ ਬੜੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਸੀ। ਇਹ ਉਹੀ ਸ਼ਿਬਲੀ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਪੰਜਾਬੀ ਤਾਂ ਕੀ ਬੜੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਵਿਚ ਉਲਾਂਭਿਆਂ ਭਰੇ ਲੋਕਗੀਤ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹੋਏ ਕਿ ਉਸਨੇ ਮਨਸੂਰ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਫੁੱਲ ਮਾਰਿਆ ਜਦੋਂ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਪੱਥਰ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਨਸੂਰ ਨੂੰ ਕਾਫਰ ਜਾਣ ਕੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਕੇ ਬਗਦਾਦ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਘੁਮਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖੇ ਪੱਥਰ ਮਾਰ ਕੇ ਲੰਘੇ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਸ਼ਿਬਲੀ ਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮਨਸੂਰ ਦੇ ਪੱਥਰ ਦੀ ਥਾਂ ਫੁੱਲ ਮਾਰਿਆ। ਸ਼ਿਬਲੀ ਕੁੱਝ ਵੀ ਨਾ ਮਾਰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਖਲੀਫਾ ਹੁਕਮ ਅਦੂਲੀ ਦੀ ਸਜਾ ਨਾ ਦੇ ਦੇਵੇ ਤੇ ਪੱਥਰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਮਾਰਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਮਨਸੂਰ ਕਾਮਲ ਫਕੀਰ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਫੁੱਲ ਮਾਰਿਆ ਤਾਂ ਮਨਸੂਰ ਜ਼ਾਰ ਜ਼ਾਰ ਰੋਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ - ਇਹ ਤੂੰ ਕੀ ਕੀਤਾ? ਤੂੰ ਜਾਂ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਖਿਦਮਤਗਾਰ ਬਣਦਾ ਜਾਂ ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ। ਜੇ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨਣੀ ਸੀ ਤਾਂ ਪੱਥਰ ਮਾਰਦਾ। ਜੇ ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਨਾ ਡਰਦਾ। ਫੁੱਲ ਮਾਰ ਕੇ ਤੂੰ ਵੇ ਤੂੰ ਬੇੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਜਿਹੇ ਵਿਦਵਾਨ ਤੋਂ ਅਜਿਹੀ ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਲਗਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਮਿੱਤਰ ਹੈਂ। ਬਗਦਾਦ ਦਾ ਖਲੀਫਾ ਅਲਮੁਕਤਾਦਿਰ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਮਾਤਾ ਮਹਾਰਾਣੀ ਸ਼ੁਗਾਬ ਮਨਸੂਰ ਦੀ ਮੁਰੀਦਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਹਮੀਦ ਵੀ ਮਨਸੂਰ ਦਾ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਕੁਫਰ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਕਾਜ਼ੀ ਅਬੂ ਉਮਰ ਫਤਵੇ ਤੇ ਫਤਵਾ ਜ਼ਾਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਮਨਸੂਰ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਖਦਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚਾਉ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੇ ਬਗਦਾਦ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: "ਮੇਰਾ ਕਤਲ ਨਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਨਿਆ ਕਰੋ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਮੈਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰੋ।" ਇਕ ਰਾਹਗੁਜ਼ਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਾਰੀਏ?" ਤਾਂ ਮਨਸੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਗਾਜ਼ੀ ਅਖਵਾਉਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਕਾਫਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਪੁੰਨ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮੈਂ ਸ਼ਹੀਦ ਅਖਵਾਵਾਂਗਾ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇਗਾ।"

ਪਰ ਬਗਦਾਦ ਨਿਵਾਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮਾਰਨਾ ਤਾਂ ਕੀ ਉਸ ਲਈ ਬੁਰਾ ਸੋਚਦੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅਹਿਮਦ ਇਬਨ ਹੰਬਲ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਕੱਟੜ-ਪੰਥੀ ਨੇਤਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਹਦੀਸ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੈਗੰਬਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਕੁਰਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਕਥਨ ਅਤੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਸੰਭਾਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਸ ਹਦੀਸ ਦਾ ਬੜਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹੰਬਲ ਨੇ ਮਨਸੂਰ ਵਿਰੁੱਧ ਕੇਸ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਜਿਸ ਪਰਕਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸਲਾਮੀ ਹਕੂਮਤ ਹੁੰਦੀ, ਮਨਸੂਰ ਵਿਰੁੱਧ ਫੈਸਲਾ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰਾਅ ਅਨੁਸਾਰ, "ਮੈਂ ਰੱਬ ਹਾਂ" ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਰੱਬ ਹੀ ਸਭ ਕੁੱਝ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ਰੀਕ ਨਹੀਂ।

ਬਚਾਅ ਦੇ ਢੰਗਾਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਥਾਂ ਮਨਸੂਰ ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਕੁਫਰ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, "ਅੱਗ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਰੂਹਾਂ ਨਾਚ ਕਰਦੀਆਂ ਦਿਸਦੀਆਂ ਹਨ।" ਆਪਣੀ ਝੌਂਪੜੀ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਇਕ ਪੱਥਰ ਰੱਖ ਲਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਕਾਅਬਾ ਕਿਹਾ ਤੇ ਇਸ ਦੁਆਲੇ ਜ਼ਿਆਰਤ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਚੰਨ ਤਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਕਹਿਕਸ਼ਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹਾਂ ਤੇ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੁਮਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।" ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ, "ਜਲਦੀ ਹੀ ਮੇਰੇ ਮਹਿਬੂਬ ਦੀ ਉਂਗਲ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਾਂਗਾ। ਉਹ ਸ਼ਗਨਾਂ ਦੀ ਘੜੀ ਆਉਣ ਹੀ ਵਾਲੀ ਹੈ।" ਉਸ ਦੀ ਇਕ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਇਹ ਬੰਦ ਹਨ:

ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਮਿਲਣਾ ਲੱਖ ਸੁਰਗਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਹੈ
ਦੋਜ਼ਖ਼ ਹੋਰ ਕੀ ਹੈ, ਸਿਵਾਇ ਵਿਜੋਗ ਦੇ ਤੇਰੇ
ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਦੇ ਗੁਨਾਹ ਮੁਆਫ ਕਰ
ਮੇਰੇ ਨਾ ਕਰੀਂ।
ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਮੁਹੱਬਤ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਨਾਕਾਬਲਿ ਮੁਆਫੀ ਜੁਰਮ ਹੈ।
ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇਸ਼ਕ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਸੌ ਵਾਰ ਸਾੜਿਆ
ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਰ ਸਾੜ ਕਿ ਸਾਡਾ ਇਸ਼ਕ ਹਜ਼ਾਰ ਗੁਣਾ ਹੈ ਸੌਗੁਣਾਂ ਨਹੀਂ।

ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ:

ਕਤਲ ਕਰ ਮਿੱਤਰ, ਜਲਦੀ ਕਰ
ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਨਾਲਮਿਲਾਪ ਦਾ ਇਹੋ ਰਾਹ ਬਚਿਆ ਹੈ।

ਮੌਤ ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਹੋਵੇਗੀ
ਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੌਣਾ ਮੇਰਾ ਜਾਗਣਾ ਹੋਵੇਗਾ।
ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਹਾਨ ਤੋਂ ਮਿਟ ਜਾਣਾ ਮੇਰਾ ਵਡਾ ਰੁਤਬਾ ਹੈ
ਬੇਅੰਤ ਵਡਾ ਮਰਾਤਬਾ
ਮੈਨੂੰ ਹਵਾ ਪਾਣੀ ਅੱਗ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲ ਜਾਣ ਦਿਉ
ਤਦ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਦੱਬੇ ਮੁਹੱਬਤ ਦੇ ਬੀਜ ਉਤੇ ਜੁਆਨ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ~~ਅਤੇ~~ ਵਰਗੇ
ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਬਾਰਸ਼ ਕਰਨਗੀਆਂ।
ਤੱਕਣਾ ਕਿ ਇਸ ਜਹਾਨ ਵਿਚ ਸੱਤੇ ਦਿਨ ਕਿੰਜ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਆਉਣਗੇ।

ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਲੋਕ ਉਸ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਖਲੋਤੇ ਸਨ। ਜੱਲਾਦ ਨੇ ਮਨਸੂਰ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਲੋਹੇ ਦੀ ਸਲਾਖ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਸਨਸਨੀ ਫੈਲ ਗਈ। ਲੋਕ ਦੁਆਵਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਮਨਸੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ:

ਐ ਬਗਦਾਦ ਦੇ ਲੋਕੋ
ਤੁਸੀਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਤੇ ਮਾਸੂਮਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ।
(ਪ ਇਸ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਕਤ ਤੁਸੀਂ ਕੰਬ ਕਿਉਂ, ਡਰ ਕਿਉਂ ਗਏ?

ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ

ਹੇ ਮਾਲਕ ਜੋ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤਾ, ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ
ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਸੀ ਜੋ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਜਿਸ ਵਸਤ ਤੋਂ
ਤੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੰਚਿਤ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਵੰਚਿਤ ਰੱਖਿਆ
ਹੁੰਦਾ ਤਦ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਸੀ ਜੋ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਤੂੰ
ਕਰੇਂ ਸੋ ਭਲਾ ਜਿਵੇਂ ਤੂੰ ਰੱਖੇਂ ਸੋ ਭਲਾ। ਆਮੀਨ!।

ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਕਾਲਕੋਠੜੀ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਉਸਦੀ ਆਖਰੀ ਕਵਿਤਾ ਇਹ ਹੈ:

ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਤ ਮੇਰੀ ਸੁਆਹ ਮੇਰਾ ਵਿਛੌਣਾ ਬਣੇਗੀ ।
ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਤ ਉਹ ਅਭਾਗੀ ਰਾਤ ਹੋਇਗੀ,

ਜਦ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਵਿਛੌਣਾ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਭਿਉਂ ਸਕਾਂਗਾ।
ਹਰ ਵਕਤ, ਤੂੰ ਆਖਦਾ ਸੈਂ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਹੋਵਾਂਗਾ,
ਇਥੇ ਹੀ ਰਹੀਂ, ਨੇੜੇ ਨੇੜੇ ਅਤੇ ਇਸ਼ਕ ਦੇ ਰੰਗ ਤੱਕੀਂ।

ਈਸਵੀ 911 ਵਿਚ ਵਜ਼ੀਰ ਅਲੀ ਇਬਨ ਮੂਸਾ ਨੂੰ ਮਨਸੂਰ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਕੇਸ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕੇਸ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਉਪਰੰਤ ਫੈਸਲਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਵਿਰੁੱਧ ਕੁਫਰ ਦਾ ਕੇਸ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨਸੂਰ ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਅਵੱਗਿਆ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਕੁੱਝ ਕਥਨ ਉਸ ਦੇ ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਹਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਦਾਹੜੀ ਮੁੰਨ ਦਿਉ, ਕੋੜੇ ਮਾਰੋ, ਚਾਰ ਦਿਨ ਤੱਕ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਸ਼ਾਮ ਰੁੱਖ ਨਾਲ ਲਟਕਾ ਕੇ ਰੱਖੋ। ਇਸ ਪਿਛੋਂ/ਜੰਜੀਰਾਂ ਵਿਚ ਜਕੜ ਕੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟੋ। ਇਹ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਕੈਦੀਆਂ ਨੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਮੁਲਾਜ਼ਮਾਂ ਨੇ ਵੀ ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਕਮਰਾ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗਲੀਚੇ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਉਸਨੂੰ ਨੌਕਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੁਲਾਕਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਅਕਸਰ ਉਸਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਨ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਅਤੇ ਅਰਜ਼ੋਈਆਂ ਕਰਦੀ ਕਿ ਬਗਦਾਦ ਨੂੰ ਬਦਦੁਆ ਨਾ ਦੇਵੀ। ਮਨਸੂਰ ਆਖਦਾ ਫਕੀਰ ਕਦੀ ਬਦਦੁਆਵਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਪਰ ਝੂਠ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੇ। ਮੈਂ ਬਦਦੁਆ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਸੱਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਗਦਾਦ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਰਿਹਾ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ"। ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਸਿਧੀ ਦੂਰ ਦੂਰ ਫੈਲ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਨਾਲ ਨਾਲ ਹੰਬਲਾਤੀਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵੀ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਨਾਸਤਕ ਦਾ ਲਿਹਾਜ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੰਬਲਾਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਖਤਰਾ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਗਦਾਦ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਉਂ ਘੇਰ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤੇ ਲਲਕਾਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਖਲੀਫਾ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ ਧੁੱਤ ਸੀ ਜਦੋਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਮਨਸੂਰ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਵਾਰੰਟ ਉਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਸਵੇਰ ਸਾਰ ਮਨਸੂਰ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਮੰਗਲਵਾਰ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ। ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏਗੀ, ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਅੱਗ ਵਿਚ ਜਿਸਮ ਸਾੜਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਤੇ ਫਿਰ ਸੁਆਹ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉਡਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਸਨੇ ਹੁਕਮ ਸੁਣਿਆ, ਅੱਲਾਹ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬੰਦਗੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੁਰੀਦਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਦੁਆਲੇ

ਜੁੜਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਲੋਕ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਇੱਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਹਜ਼ੂਰ ਇਸ਼ਕ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?" ਮਨਸੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਇਸ਼ਕ? ਤੂੰ ਅੱਜ ਦੇਖੀਂ। ਫਿਰ ਕੱਲ੍ਹ ਦੇਖੀਂ, ਫਿਰ ਪਰਸੋਂ ਦੇਖੀਂ।"

ਮਨਸੂਰ ਨੂੰ ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੱਬ ਆਖਦਾ ਹੈ ਪਰ ਨਮਾਜ਼ ਵੀ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈਂ। ਕੁਰਾਨ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅੱਲਾਹ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਫਿਰ ਤੂੰ ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈਂ?" ਮਨਸੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਆਪਣੀ ਸਿਫਤ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਜੋ ਨਜ਼ਾਰਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਦੂਜਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਦੂਜੇ ਵੀ ਮੇਰੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।"

ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਤਦ ਉਸਨੇ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਇਹ ਹੱਥ ਮੇਰੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਦਿਸਦੇ ਸਨ। ਤੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕੱਟੇਂਗਾ ਜਿਹੜੇ ਕਹਿਕਸ਼ਾਂ ਤੱਕ ਅੱਪੜੇ ਹੋਏ ਹਨ?" ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਮਨਸੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਸੋ ਭਲਾ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਉਹ ਪੈਰ ਕਿਵੇਂ ਕੱਟ ਪਾਉਗੇ ਜਿਹੜੇ ਚਰਖ ਦੇ ਆਖਰੀ ਤਬਕ (ਸੱਤਾਂ ਆਕਾਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ) ਤੀਕ ਅੱਪੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ?" ਫਿਰ ਉਸ ਨੇ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਗਦਾ ਹੋਇਆ ਖੂਨ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਉਤੇ ਮਲ ਲਿਆ। ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ?" ਤਾਂ ਮਨਸੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਆਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਵੁਜ਼ੂ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਖੂਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।"

ਇਬਰਾਹੀਮ ਉਸਦਾ ਨਿੱਜੀ ਨੌਕਰ ਸੀ ਜੋ ਬੜੇ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮਨਸੂਰਅਲਹਲਾਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫਾਂਸੀ ਲੱਗਣ ਵਾਲੇ ਰਾਹ ਵੱਲ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਇਬਰਾਹੀਮ ਨੇ ਅਰਜ਼ ਕੀਤੀ, "ਮਾਲਕ ਮੈਨੂੰ ਕੁੱਝ ਦੇ ਕੇ ਜਾਉ।" ਮਨਸੂਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਤੈਨੂੰ ਮੈ ਤੇਰਾ ਆਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਸੌਂਪਦਾ ਹਾਂ। ਜਾਹ ਅਤੇ ਬੰਦਗੀ ਕਰ।"

ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖਤੇ ਤੱਕ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਿਬਲੀ ਦੌੜ ਕੇ ਅੱਗੇ ਆ ਗਿਆ। ਮਨਸੂਰ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਇਕ ਕੱਪੜਾ ਮੰਗਿਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਅੰਤਿਮ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਫਿਰ ਮੁਸਕਾ ਕੇ ਕਿਹਾ-
ਮਹਿਬੂਬ ਦੀ ਜ਼ੁਲਫ ਇਸ ਵਾਰ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਫੰਦਾ ਬਣ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ ਹੈ।
ਇਸ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਹੈ। ਜਲਾਦ ਨੇ ਮਨਸੂਰ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਲੋਹੇ ਦੀ ਸਲਾਖ ਮਾਰੀ ਤਾਂ

ਨਵੀਂ ਲਾਈਨ

ਸ਼ਿਬਲੀ ਨੇ ਚੀਕ ਚੀਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਤਨ ਦੇ ਵਸਤਰ ਫਾੜ ਸੁੱਟੇ ਤੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਮਨਸੂਰ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਤਵੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਕੀ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਬਗਦਾਦ ਦੇ ਖਾਮੋਸ਼ ਦਰਸ਼ਕ ਜ਼ਾਰ ਜ਼ਾਰ ਰੋਏ। ਇਹ ਘਟਨਾ 26 ਮਾਰਚ 922 ਈਸਵੀ ਦੀ ਹੈ।

ਮਨਸੂਰ ਦਾ ਅੰਤ ਬਗਦਾਦ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁੱਟਾਂ ਮਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਤਲਾਂ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਹਕੂਮਤਾਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤੇ ਮਾਰੂ ਹੱਲੇ ਨਿੱਤ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋ ਗਏ। ਮਨਸੂਰ ਨੇ ਖੁਦ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, "ਸੂਰਜ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਚੜ੍ਹਦਾ ਅਤੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਛਿਪ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦਿਲਾਂ ਅੰਦਰ ਜਿਹੜੇ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕਦੀ ਅਸਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ।"

ਸੰਤ ~~ਅਗਸਤਿਕ~~ [ਆਗਸਤਿਨ] ਲਿਖਦੇ ਹਨ, "ਜਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਤੁਸੀਂ ਕਰਦੇ ਹੋ ਖੁਦ ਉਹੋ ਕੁੱਝ ਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਬੁੱਤ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਆਪ ਪੱਥਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਹੋਵੋਗੇ ਤੇ ਜੇ ਰੱਬ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਕਰੋਗੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਬਣ ਜਾਉਗੇ ਇਹ ਮੈਂ ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮੌਤ ਖੌਫਨਾਕ ਲਗਦੀ ਹੈ।" ਇਹ ਮਨਸੂਰ ਹੀ ਦਸ ਸਕਦਾ ਸੀ।
